

PARTICULAE PELASTICAE

III

Titus, τῆτινῆ, τύραννος, *Turan*, *Teutāna*, Τευδάρης

У претходне две белешке третиране су две хомофоне групе прекласичног порекла, κίρκος κίρκος *circus* и κίρκος κίρκη χαλκίς φολκός σκάρκη *falx falco*. Док је прво очигледно технички термин, друга је орнитоним, чија се првобитна природа не може недвосмислено утврдити. И то стога што се поред метафоре може рачунати и са имитативном формацијом. У погледу топонима Κέρκυρα *Corcyra* морам поменути тумачење А. Mayer-а, који (*Zeitschrift f. vergleich. Sprachforschung* 70, 78), одбијајући везивање Ј. Pokorny-а са орнитонимима κέρκαξ и κερκόρας, указује на лексичку групу *perquiquercus* итд. као много вероватнију етимолошку комбинацију илирског имена острва. Њему је нажалост избегла из вида раније наведена Калимахова *interpretatio graeca* илирског топонима која гласи δρεπάνη. Разуме се да ни та интерпретација није потпуно поуздана, па смо је стога употребили само као лексикографски податак, који се не може заобићи и то тим теже што је у тој алоглотској групи потврђена семантичка варијанта *sr̥i*. Да та алоглотска група припада речнику илирских Пеласта, помишљао је у извесној мери и E. Schwyzer (*Griech. Gramm.* I, 66).

Грчком орнитониму ономатопејског типа κερκόρας одговара у потпуности чешка ономатопеја *krákor* „какотање“ (в. Vondrák, Vgl. Slav. Gramm. 671). Стога се и питање нашег орнитонима *кргуј* (од старијег *каргуј*) поред *кргуљ* не може сматрати решеним и поред хомофоног турског орнитонима *karku*. Дисимилација гутуралне артикулације није толико пресудна у овом случају колико морфолошки елеменат, који није ограничен на овај једини пример. То показује не само орнитоним *славуј* него и јужнослов. топоними *Блажуј* и *Волујак*, као и деривати *волујски*, *овнујски*, *ожујак* поред *лажак*.

После ових накнадних допуна претходним белешкама прелазимо на ову трећу белешку, која је са гледишта живе антике много интересантнија. Ради се о термину друштвено-

политичке категорије који се одржао у међународној употреби све до данас.

Као епитет јавља се *τύραννος* већ у хомерској химни Аресу где се (ст. 5) каже: Ἄρες... ἀντιβίοισι τύραννε, δικαιοτάτων ἀγέ φωτῶν. То је по свој прилици најстарији податак из којег би се могло закључити да туђица *τύραννος* припада епском односно хомерском речнику као и алоглотски синоними *Γάναξ*, *βασιλεύς*, те хомерски антропоним *Αἴθυρμος*, чији деноминативски дериват гласи *αἰθυρνάω* „владам“. Р. Chantraine (Formation 216) не слаже се у погледу ове последње групе са Р. Chantraine-ом у етимолошком делу Bailly-ева Речника.

L. Meyer (Handbuch der griech. Etymologie II 801) полази сасвим правилно од адјективске функције ове туђице, иако је њена употреба као супстантива много чешћа и обичнија. Он при том указује на ајолске примере као *ἐραυνός* „љубак“, очигледан дериват од сигматске основе као и *σελάννα* поред *σελήνη* и *γαλήνη* од старијег *γελασνα*. Тако би се морала претпоставити сигматска основа *τύρας-* „сила“, поред које и сам L. Meyer ставља знак питања. Иако би баритонеса у *τύραννος* могла указивати на ајолско порекло, ипак су се више мање стручњаци одлучили за страни порекло.

Тако и најновији етимолог грчког језика J. В. Hofmann (Etym. W.-buch des Griech. 379) термин *τύραννος* и поред многобројних деривата и композита сматра анадолским („aus dem Kleinasiatischen“). Он у првом реду помишља на Лидију у којој је, како поуздано знамо, било Индоевропљана и то таквих који разликују сва три реда гутурала. Та особина одваја такве Индоевропљане и од сатемских и од кентумских рођака. Раније смо у више махова па тако и у овом часопису покушавали да објаснимо ту особену лингвистичку црту индоевропских Пеласта њиховим културно-географским везама. На Медитеранском Југу били би им суседи они идиоми које стручњаци зову *креле* тј. њихов фонолошки систем показује тенденцију ка лабијализацији гутуралних сугласника, а на северу били би им суседи таква племена чији говори, слично финско-угарским дијалектима, показују тенденцију ка палатализацији гутуралних сугласника. Одатле би ти говори индоевропских Пеласта и при конвергентној еволуцији протоиндоевропских идиома постали као нека веза између сатемаца у евразиској стеви и кентумаца у Југозападној Европи. При овакву схватању морало би се наћи нарочито објашњење за хетске, тохарске и њима сличне индоевропске говоре, који и поред некентумских суседа показују блиске везе са удаљенијим кентумским Индоевропљанима.

Прихвативши Хербигову везу између догрчког термина *τύραννος* и етрурског *Turan*, назива богиње љубави и плодности, која је најстарије божанство у матрилинеарном

балканско-анадолском појасу (в. Ch. Picard, *Les religions pré-helléniques* 48 и В. Hrozný, *Histoire de l'Asie antérieure de l'Inde et de la Crète*, 46), J. V. Hofmann иде корак даље. Он веже овај термин и овај епитет са догрч. апелативом *τύρσις* те за назив *Turan* каже „eigentl. wohl die Städtische, von der kleinasiat. städtebeschützenden Muttergottheit“.

Ево како J. V. Hofmann с. *τύρσις* образлаже своје тумачење: „befestigte Stadt, mit Mauern umgebenes Haus, vgl. *τύρσις τὸ ἐν ὕψει οἰκόμενον* Hes.: samt lat. *turris* f. Turm (▷ ahd. *turri*, nhd. *Turm*) aus einer ägäischen bzw. kleinasiat. Quelle (ebendaher *τύραννος* und *Τυρρηνός* *Τυρσηνός* Etrusker als Städtebauer?).“ Нешто су опрезнији у том погледу А. Ernout и А. Meillet (*Dict. étym. de la langue latine*⁸ s. *turris*) који кажу: „Généralement considéré comme un emprunt au gr. *τύρσις*, doublet de *τύρσις* qui est lui même emprunté; l'osque a aussi *tiurri* „turrim“. Toutefois le mot peut provenir d'Asie Mineure par les Étrusques *Tyrrheni* *Τυρρηνοί* a été rapproché de *turris*.“ Слично је мишљење Р. Chantraine-а који у Bailly-еву Речнику с. *τύρσις* каже: „mot méditerranéen; cf. lat. *turris* qui vient p.-ê. de l'étrusque.“

Ипак се ови Французи разликују од J. V. Hofmann-а у томе што не подржавају везу између *τύρσις* и *τύραννος*, иако обе ове класичне туђице сматрају медитеранским.

Та њихова опрезност потпуно је разумљива, будући да ни J. V. Hofmann не објашњава фонетску разлику између основног елемента у туђицама *τύρσις*, *τύρ-αννος*. При томе је најпаветније оставити на страну имена *Τυρσηνός* *Τυρρηνός* чије лат. варијанте *Tuscus* (од старијег *turs-cos*) и *Etruria* (од старијег *Etrus-ia*) показују не само метатезу ликвиде него и дужење вокала после ликвиде, које је у илирскоме приметио већ Е. Vetter. Његовим примерима додајем *κρηπίς carpiculum* *ἀρπίς ἀρβύλαι καθάρβυλος καρβατῖναι* и то са тог разлога што ове варијанте показују такве промене консонаната, да се мора сумњати у идиоглотско порекло групе *κρηπίς carpiculum*. Појава вокалног префикса у облицима *Etruria* *Etrusci* не може бити исте природе као у македонским епихорским епитетима бога Аполона *Ἐτευδανίσκος* и *Ἄρευδανός*, који се никако не могу раставити од илирског *teutānā* „краљица“ и готског *biudans* „краљ“ (од старијег *teutānos*), а још се мање та појава може поредити са префиксованим *a-* у именима *Πενέσται* *Ἀλενέσται*, *Τυττηνοί* *Ἀτιντάνες*, *Πελάριος* *Ἀπέλαυρος* односно туђицама *ἀρήνιον minium*, које Ernout—Meillet (*Dict. étym. de la langue latine* 719), ни не спомињући грчке варијанте, сматрају позајмицом из германског а не више из иберског. Стога нам се чини да је вокални префикс у именима *Etruria* *Etrusci* условљен премештањем ликвиде, чиме је створена иницијалска група консонаната. Истоветну појаву видимо у дублети *εpr̥dne* насу-

прот. *pur-dne* (∞ $\pi\rho\acute{\upsilon}\tau\alpha\nu\iota\varsigma$ $\beta/\pi\rho\acute{\upsilon}\tau\alpha\nu\iota\varsigma$). Вокалски префикс показује франц. *esprit*, мађ. *asztal*, турско *Iflak* према *spiritus*, *сшол*, *Влах*. Иако не можемо примити Hofmann-ово везивање докласичних туђица $\tau\acute{\upsilon}\rho\sigma\iota\varsigma$ *turris* са термином $\tau\acute{\upsilon}\rho\alpha\nu\nu\omicron\varsigma$ и именицама *Turan* $\tau\acute{\upsilon}\rho\sigma\eta\nu\omicron\varsigma$ ипак морамо овом приликом поновити наше старо тумачење докласичне алоглотске групе $\tau\acute{\upsilon}\rho\sigma\iota\varsigma$ $\tau\acute{\upsilon}\rho\sigma\omicron\varsigma$ *turris* помоћу индоевропских средстава (в. Белићев Зборник, 1937, 214). Ми смо ту именицу идентификовали са литванским *dāržas* „Garten“ и лет. *darzs* „Garten, Hof, Einzäunung“. Исту етимолошку комбинацију, која је врло близу идентификацији, дао је нешто раније и Влад. Георгијев (*Die Träger der kretisch-mykenischen Kultur I*, 1936, 66), чију сам књигу добио после мога чланка. Овакво тумачење „медитеранске“ односно анадолске туђице казује нам врло важну чињеницу докласичне материјалне културе у балканско-анадолском простору: $\tau\acute{\upsilon}\rho\sigma\iota\varsigma$ $\Gamma\omicron\rho\tau\upsilon\nu$ $\Gamma\omicron\rho\delta\iota\omicron\nu$ су плотом ограђена насеља (исп. енгл. *town* и нем. *Zaun*), која потпуно одударају од камене архитектуре карактеристичне за медитеранску цивилизацију према убедљивим разлагањима V. Hehn-a. То значи да назив $\tau\acute{\upsilon}\rho\sigma\iota\varsigma$, а можда и топоним $\tau\acute{\upsilon}\rho\alpha$, као и топоними $\Gamma\omicron\rho\tau\upsilon\nu$ $\Gamma\omicron\rho\delta\iota\omicron\nu$ не припадају аутохтоном медитеранском становништву.

Колега М. Grošelj мишљења је, како ми љубазно пише, да се термину $\tau\acute{\upsilon}\rho\alpha\nu\nu\omicron\varsigma$ у првом реду може додати и Хесијијева глоса $\tau\omicron\rho\mu\iota\varsigma$ η $\delta\acute{\epsilon}\sigma\tau\omicron\nu\alpha$, али под претпоставком да је лекција поуздана.

Имајући на уму семантичку паралелу *domus domina* $\delta\acute{\epsilon}\sigma\tau\omicron\nu\alpha$, чини нам се да се догрчко $\tau\omicron\rho\mu\iota\varsigma$ може сматрати позајмицом из неког индоевропског говора и да је обзиром на тобож трачку промену *b/m* ова туђица индоевропског порекла корадикална са грч. $\tau\acute{\epsilon}\rho\alpha\mu\alpha$ $\tau\acute{\epsilon}\rho\epsilon\mu\alpha$ „Haus, Wohnung Gebäude“, осачки *tribum* „domum“ и умбр. *tremnu* „tabernaculo“.

Наслуђивану етимолошку везу са лат. *trabs* и *taberna* (од старијег *taberna*) потврђује Хесијијева глоса $\acute{\alpha}\rho\pi\omicron\nu\varsigma$ $\kappa\iota\beta\omega\tau\omicron\upsilon\varsigma$. $\beta\iota\theta\upsilon\nu\omicron\iota$ $\delta\acute{\epsilon}$ $\xi\upsilon\lambda\acute{\iota}\nu\omicron\nu\omicron\varsigma$ $\omicron\iota\kappa\acute{\iota}\alpha\varsigma$. Асибилација иницијалског безвучног дентала казује да је коренски вокал био *e*, а промена *p/b* може се илустровати дублетима $\beta/\pi\rho\acute{\upsilon}\tau\alpha\nu\iota\varsigma$ односно варијантама $\pi\acute{\upsilon}\delta\omicron\varsigma$ $\mu\omicron\delta\acute{\omicron}\varsigma$ *buxus* (од старијег *bhugos* ∞ *fagus*). И овај термин, исто као $\tau\acute{\upsilon}\rho\sigma\iota\varsigma$ и $\Gamma\omicron\rho\tau\upsilon\nu$, потврђује да у медитеранској цивилизацији морамо рачунати са два културна слоја већ у докласичној епоси и да V. Hehn нема право када рачуна искључиво са цивилизацијом вина и уља насупрот оној подунавској цивилизацији масла и пива која је била првенствено дрвеног квалитета.

Ако бисмо назив $\tau\acute{\upsilon}\rho\alpha\nu\nu\omicron\varsigma$ сматрали оригиналном грчком творевином, онда би се повлачење тона могло објаснити познатом паралелом $\gamma\lambda\alpha\upsilon\kappa\acute{\omicron}\varsigma$ и $\Gamma\lambda\alpha\upsilon\kappa\omicron\varsigma$. У погледу завршетка најближи је синоним $\kappa\acute{\alpha}\rho\alpha\nu(\nu)\omicron\varsigma$ (од старијег $\kappa\epsilon\rho\alpha\nu\omicron\varsigma$, исп.

κάρωνον од κεράωνον), чији ајолски односно македонски облик гласи Κόρανος „главар, владар“. Без обзира на назалну геминату могла би се овој групи синонима придружити у погледу завршетка и позната туђица πρότανις, πρότανις, βρότανις, чији етрурски изданци гласе *ep̄r̄neji* и основно *pur̄θ-* „magistrato“ (в. А. Trombetti, *La lingua etrusca* 215). Овај основни елеменат може се наслућивати и са реалних разлога у имену (’Α)φορδίττα ’Αφροδίτη и њеној светковини Φορδίττα. Том догрчком божанству даје песник Пиндар епитет πρότανια (исп. *Venus Regina*), који се јавља и код других женских божанстава догрчког порекла. Стога ћемо морати узети у обзир и етрурски назив Афродите који гласи *Turan*.

Voisacq-ово мишљење да се код τύραννος ради о позајмици из говора фригијанских Индоевропљана нема ближе подршке. Како је познато фригијански термин истог значења гласи βαλ(λ)ήν и јавља се већ у Аисхиловим Персијанцима и у Софокловом фрагменту бр. 144. Међутим већ је А. Voeckh (*Corp. Inscr. t. 2 p. 808 a. b.*) рачунао са вероватноћом да туђица τύραννος потиче из неког говора у Лидији или Фригији. Како из тих области долазе Етрурци у Италију, идентификација са етрурским *Turan* постаје још разумљивија (в. Herbig, *Sitz.-ber. Ak. München* 1914, 2, 28).

За Р. Chantraine-а је τύραννος „sans doute méditerranéen“ (в. Bailly-ев Речник s. v.). Али израз „медитерански“ сувише је комплексне природе, да би се могли задовољити таквим одговором који нам даје Р. Chantraine. Поготово ако бранимо гледиште да је било на Медитерану Индоевропљана много пре досељења грчких¹⁾ и италских племена. Ми те Индоевропљане зовемо Пеластима, иако још нисмо у могућности да у лингвистичком погледу одредимо прецизније њихов однос према класичним Индоевропљанима. Кад кажемо „класични Индоевропљани“ не мислимо само на Грке и Римљане, него и на остала индоевропска племена за која зна историја античког света. Ова немогућност ближег и прецизнијег одређивања лингвистичког положаја индоевропских Пеласта долази у првом реду одатле што се традиционално схватање о општеиндоевропском језику и општеиндоевропском народу још увек држи на снази, иако је Н. Трубецкој, пре неких 15 год., заузео сасвим супротан став. По његову схватању индоевропски дијалекти постали су конвергентном еволуцијом разних идиома, повезаних једино културно-географским везама, а не дивергентном еволуцијом неког прајезика и неког пранарода, који је живео пре 50 столећа негде у евразиском простору између Рајне и Централне Азије.

¹⁾ Н. Bengtson, *Griech. Geschichte* 27 супротно Fr. Schachermayer-у још увек мисли да Грци као први индоевропски колонисти долазе у 16 в. ст. е.

Овакву нордистичком схватању о грчким племенима као првим и најстаријим индоевропским насељеницима Медитерана противе се не само подаци преисториске археологије него и општи ток културне историје који нас води у правцу Анадола, а не европског северозапада. Kretschmer-ов учитељ J. Schmidt повео нас је пре 60 год. у том правцу, али нас P. Kretschmer и H. Hirt упутише у балтичко-скандинавску маглу. Тако је појам „медитерански“ постао истоветан са појмовима „неиндоевропски“ и „прединодоевропски“. Нгозпујево откриће прекласичних Индоевропљана у Анадолу натерало је и самог P. Kretschmer-а да венетске а не илирске Пеласте или Паласте, већ у 14. в. ст. е. крене из Епира преко Пелопонећа и Крита у Палестину, Тако је појам „медитерански“ постао прилично неупотребљив ако се њиме жели указати на неиндоевропске елементе у класичним језицима и у античкој цивилизацији. Ово се мора имати на уму тим више што су лујски Индоевропљани документовани у Анадолу готово за цели милениј пре венетских Пеласта у Палестини. То значи да се тако названа „индогерманизација“ балканско-анадолског простора мора подврћи радикалној и генералној ревизији.

Ако у класичној алоглотији, нарочито у оној са грчког дела Медитерана, наилазимо на лексичке остатке који се могу идентификовати са добро познатим и недвосмислено утврђеним индоевропским творевинама, јасно је да не можемо ни ахајска племена сматрати првим претставницима медитеранских Индоевропљана. У том су погледу најкарактеристичније оне туђице које спадају у друштвено-политичку терминологију. Како се код туђице *τύραννος* апелативска служба сматра старијом, морамо бацити макар летимичан поглед на најстарије потврде овог важног термина. Стога цитирамо следећи податак неког граматичара који узимамо из Jebb-ова издања Софокла I, 4: *Ἴδιον δέ τι πεπόνθασιν οἱ μεθ' Ὀμηρον ποιηταί, τοὺς πρὸ τῶν Τρωϊκῶν βασιλεῖς τυράννους προσαγορεύοντες, ὅψέ ποτε τοῦδε τοῦ ὀνόματος εἰς τοὺς Ἑλληνας διαδοθέντος, κατὰ τοὺς Ἀρχιλόχου χρόνους, καθάπερ Ἰππίας ὁ σοφιστής φησιν. Ὀμηρος γοῦν τὸν πάντων παρανομάτων ἔχειτον βασιλέα φησί, καὶ οὐ τύραννον. Εἰς ἔχειτον βασιλεῖα, βροτῶν δηλήμονα. Προσαγορευθῆναι δέ φασι τὸν τύραννον ἀπὸ τῶν Τυρρηγῶν· χαλεποὺς γάρ τινας περὶ ληστέϊαν τοῦτους γενέσθαι. Ὅτι δὲ νεώτερον τὸ τοῦ τυράννου ὄνομα δηλον. Οὔτε γὰρ Ὀμηρος οὔτε Ἡσίοδος οὔτε ἄλλος οὔδεις τῶν παλαιῶν τυράννον ἐν τοῖς ποιήμασιν ὀνομάζει. Ὅ δε Ἀριστοτέλης ἐν Κυρναίων πολιτεῖα τοὺς τυράννους φησὶ τὸ πρότερον αἰσυμνήτας προσαγορεύεσθαι· εὐφημότερον γὰρ ἐκεῖνο τοῦνομα.*

Из овог цитата морамо нарочито истакнути два податка, да се термин *τύραννος* јавља у песничком речнику средином VII в. и да су наше античке колеге у етимолош-

ком погледу овај термин везивале за етникон Τυρσηνός. Значи да је Ј. В. Hofmann (Etyim. W.-buch des Griech. s. τυρσις) само поновио античку етимолошку комбинацију када је термин τυραννος везао за апелатив τυρσις и етникон Τυρσηνός, не упуштајући се готово нимало у морфолошку страну самог термина.

Адјективско значење, које је морало претходити супстантивском поуздано је документовано код трагичара. То показују ова места: Aesch. Prom. 761 πρὸς τοῦ τυράννα σκήπτρα συληθήσεται, Soph. Ant. 1169 ζῆ τυράννον σκήπτρ' ἔχων, Oed. R. 588 ἐγὼ μὲν οὖν οὐτ' αὐτὸς ἰμεύρων ἔφην τυράννος εἶναι μάλλον ἢ τυράννα δρᾶν, Eur. Med. 1125 ὄλωλεν ἡ τυράννος ἀρτίως κόρη Hipp. 843 ἡ μάτην ὄχλον στέγει τυράννον δῶμα προσπόλων ἐρών. Стога у њихову речнику изрази ὅ или ἡ τυράννος означавају мушког или женског члана владарског дома.

Песник Теогнид претходи трагичарима кад каже (ст. 1204): οὐδ' ἐπὶ τύμβῳ οἰρωχθεῖς ὑπὸ γῆν εἶσι τυράννος ἀνὴρ. Али следеће место из Алкаја (37, А, 3) показује да је и супстантивска служба врло стара: τὸν κακοπατρίδα Πίττακον πόλιος τᾶς ἀιχόλων καὶ βαρυδαίμονος ἐστάσαντο τυράννον. Стога није чудо што песник VII хомерске химне посвећене Аресу указује на супстантивску службу номиналне туђице τυράννος.

Из наведеног произлази да свака етимолошка комбинација мора у туђици τυράννος тражити пре свега адјективско образовање. Томе се не противи анадолска епikleза божанства ρήν τυράννος или Βασίλεύς документована у Лидији, Пергаму и на Тасосу, па од III. в. ст. е. и у самој Атици, али у култу нижих друштвених слојева.

Пре него се упустимо у етимолошке комбинације морамо додирнути фонетску и морфолошку страну. Ако је страно порекло вероватније од идиоглотског, а сви се стручњаци за последњих 20 векова у том слажу, онда се назална гемината не може просуђивати онако како је то мислио L. Meyer. Како се овај термин по својој функцији јавља не само као титула него и као божанска епikleза, имамо довољно разлога да његову геминату ставимо у исти ред особене фонетике личних имена, па и божанских, у коме се налази Ποσίωνα, Μακκία, Ψάπρω, па, разуме се, и Κόρανος. Овај последњи пример је управо драгоцен, прво стога што је синоним за τυράννος и друго што показује назалну геминату. Зна се да појачана афективност доводи код имена до експресивне геминате, а Τυράννος је документована божанска епikleза у античком балканско-анадолском простору.

Иако не знамо квантитет ултима у етурском *Turan*, ипак смемо да претпоставимо у туђици τυράννος дужину вокала испред геминате, било да је вежемо са Τυρσηνός Τυρσηνός, како то, чине већ наше античке колеге, било са τυτήνη

и *Teutāna*. Са фонетских разлога ми морамо рачунати да је дужина средњег слога у *τύραννος* пренесена на геминату, а поготово ако се етимолошка комбинација са туђицом *τιτήνη* и са илирским именом односно апелативом придевског порекла Теутана покаже вероватном.

Како је Н. Krahe (Glotta XVII 93) показао илирска краљица *Teuta* звала се заправо *Teutāna*. Ова је *varia lectio* потврђена у рукопису. Због потпуно истоветног значења и готово истоветног низа гласова имамо разлога да узмемо у комбинацију групу *Teutāna* *τιτήνη* или *τιτάνα* и *τύραννος* односно његов старији облик *turanos*. Друштвено-политички термин *τιτήνη* „краљица“ јавља се као и придев *τύραννος* код трагичара Аисхила (фр. 266). Р. Chantraine у Bailly-еву Речнику са доста вероватноће веже алоглотске термине догрчког порекла *τίταξ* „rex“ и *τιτήνη* „regina“ за познато име догрчких божанстава званих *Τιτάνες*. Кад поредимо мушки облик консонантске основе *Τιτάν* са женским обликом вокалске основе *τιτήνη*, а то морамо учинити пошто је то Chantraine пропустио, намеће нам се сама собом паралела са познатим илирским именима *Τιντηνοί* и *Ἀτιντάνες*. Тако се добија убедљива пропорција: *Τιτάν* према *τιτήνη* односи се исто као *Ἀτιντάν* према *Τιντηνός*. Разуме се да има и других примера за смењивање вокалских и консонантских основа које се јавља у групи *Τιτάν* *τιτήνη*, као *Γραῖχες* *Γραῖχοί*, али је паралела са наведеним илирским именом много подеснија.

Међутим, веза између познатог имена илирске краљице зване *Teutāna*, које је заправо апелатив придевског порекла, као и *τύραννος* (исп. примера ради имена краљева као келтски *Brennus* „војвода“, мак. *Κόραννος*, илирска имена *Ἀγριος* *Ἀγρων* *Ἀγριόσιος* „предњак, првак, Προίτος“, те трачко-македонске односно пајонске *Ἀγριάνες* „primus pilum“ и Хесихијеву глосу *Ἀγριανία ἑορτή ἐν Ἀργεῖ ἐπὶ μῆτι τῶν Προίτου θυγατέρων* са апелативом женског рода *τιτήνη* није на први поглед убедљива. Смита нам разлика у вокализму првог слога. Док у имену илирске краљице имамо сачуван првобитан дифтонг, дотле у апелативу *τιτήνη* (од старијег *τιτάνᾱ*) немамо ни дифтонга ни његова вокалског дела у првобитном стању. Али имајући у виду поуздано документовану илирску монофтонгизацију првобитних дифтонга (исп. на пр. *Auzentum* *Ἀζαντίνοι* *Uzentum* и трачки апелатив *Ζετραία* од старијег *gheutra* поред апофонског грчког корадикала *χῆτρα*, као и месаско *βαύριον βύριον*) можемо са довољно резлога поставити идентификацију *Teutāna* = *τιτήνη*. У последњем термину имамо прелаз *eli*, који је карактеристичан за илирску фонетику. Исту монофтонгизацију старијег дифтонга и исту карактеристичну промену *eli* налазимо у алоглотској догрчкој групи техничких термина, коју песник Никандар

зове долопском: *δέλας, δέλαστρον* (од старијег *dheupas* због очигледне везе са нем. *Topf, tief*) и Хесихијеве глосе *σέβις „πυξίς“, σεπις „πυξίς“*, насупротив *σιπτή „σιπηρόν ἀγγεῖον, ἀροθήκη“* као и варијанту без иницијалског сибиланта *ιπτά*. Да је дато извођење долопске туђице *δέλας* од старијег *dheupas* као и њена етимолошка веза са нем. *Topf* врло вероватна, показује нулска база *dhup-* документована не само у наведеном немачком корадикалу него и у грчкој туђици *συβήνη „тоболац“* и у Хесихијевој глоси *τιβήν „λέβης, τρίπους“*. Чудно је што J. V. Hofmann (*Etym. W.-buch d. Griech.*) и не помиње ове туђице, иако је њен основни облик документован код Софокла и Аристофана, а сложеница *δροσίπτος* у Аристотеловој Политици, противно свом казивању у уводу да доноси све речи документоване у литерарним текстовима.

Још zgodнију паралелу од серије *σεπις σιπτή σεβίς συβήνη* за вокалске промене у именима и терминима алоглотског порекла пружају нам варијанте имена *Teudárewos Twtárewos Twtárewos Twtárewos Twtárewos Twtárewos Twtárewos*. Ове последње варијанте показују назални инфикс којег нема у недериватском облику што нам га сачува неправилно узбучена Хесихијева глоса *Twtán κολωνάν*. Из ове Хесихијеве глосе сазнајемо за нулску базу овог значајног имена, па се стога варијанта *Twtárewos* не би могла у погледу фонетских промена третирати исто као и *τιπήνη* насупротив *Teutāna*. Стога ћемо се морати мало доцније забавити овим значајним именом, које P. Kretschmer сматра протоиндоевропским. Према томе се у погледу промене *e/i* можемо засад задовољити паралелом *σεπις* поред *σιπτή* и то тим пре што је њихова нормална коренска база исте дифтонске природе као код именице и имена *Teutāna*.

Обзиром на апофонски однос између радикалних елемената у варијатама *Teudárewos* насупротив *Twtárewos* (име дорског типа као *Ὀρφης* и *Twtárewos*) можемо у погледу коренског елемента облике *Teutāna* и *twtárewos* (од старијег *twtārewos*) посматрати са гледишта индоевропске апофоније. Тако посматрање дозвољава нам потпуно истоветно значење обају деривата. Једина сметња која се мора узети озбиљно налази се у промени *t/r*, која је у изолованим случајевима прилично усамљена, али не и сасвим необична, чак ни у идиоглотској фонетици. Најпознатији и најпоузданији пример пружа нам дублета латинског предлога *ad* који се у извесним комбинацијама јавља у облику *ar*, као и *apur* поред нормалног *apud* (исп. *arcesso, arfuisse, arvorsu*, A. Juret, *La phonétique latine* 61). Како се међутим у групи *Teutāna* и у претпостављеном *t(e)utānos* ради о низу трију дентала, онда се у том случају промена *t/r* мора схватити као дисимилација артикулације денталних елемената. Потпуно истоветан случај, иако само у низу од два дентална члана, имамо недвосмислено утврђен у латинској сложеници *meridies* од старијег

medidies, које је документовано у деривату *medialis*, насталом хаплоглијом од старијег *medidialis*. Други је пример ништа мање убедљив: поред вулгарнолатинског *custōde* јавља се и *custōre*, које је дало нем. *Küster* „црквењак“.

Следи да се ни са фонетске ни са семантичке стране не може учинити никакав озбиљан приговор постављеној идентификацији имена илирске краљице *Teutāna* са докласичном грчком туђицом *τύραννος* од старијег *teutānos*. Ова идентификација добива највиши степен вероватноће кад се допуни још једним чланом, сачуваним међу мрвицама филистарског језика из Палестине, који су средином II миленија ст. е. захватили Пеласта из Епира. Ови су индоевропски колониста, које Р. Kretschmer сматра венетским а не илирским сродницима, по његовом мишљењу кренули из Епира и преко Пелопонеса и Крита, а вероватно и Кипра, стигли у сиријанско приморје. У Епиру наике имамо поред Зевса у Додони, којег зову не само *Πελασγικός* него и *Πελαστικός*, и топонимију *Παλαίστη*, од које римски песник употребљава дериват *deae Palaestinae*. После R. Herbiga (Arch. Jahrbuch. 55, 1940, 58—89) исто мишљење о вези илирских Пеласта или Пелазга са Филистрима и Палестином заступа и J. Bérard (Revue archéol. 1951 I, 129; Revue des ét. anc. LIV 1—2, 1952, 5), иако се тим везама врло мало одушевљава Ch. Picard (Les religions préhelléniques, 280). Данас је мање више сваком јасно да је неодржив негативан став В. Niebuhr-а према легендама о италским Пелазгима и Ed. Meyer-а према атичкој традицији која се односи на *Πελασγικὸν τεῖχος*.

Иако је J. Bérard-у измакло из вида схватање Ed. Norden-а (Altgermanien 287) о тобож „грчким“ колонистима званим *Teutānes* односно *Teutāni*, који се пре Етрураца јављају у области Пизе, ипак он на основу археолошког материјала закључује да су се пре краја другог миленија у Северну Италију са Балкана доселили Тирсени и Пелазги који су сматрани претцима Етрураца. За те најстарије везе италских Етрураца са балканско-анадолским Тирсенима и Пелазгима зна већ Тукидид (IV 109), а према мишљењу Р. Kretschmer-а такве везе потврђују докласични алоглотски остаци (в. његова излагања Gercke—Norden, Einleitung⁸, 6, 72).

Не улазећи на овом месту у разматрање о етничком и лингвистичком односу између индоевропских Пеласта и неиндоевропских Етрураца, задовољићемо се везивањем имена *Teutāna* и туђице *τύραννος* са називом поглавара у филистарским градовима који гласи *βεραυ*. Овај облик показује прво, исто као и *τύραννος*, дисимилацију денталног низа односно прелаз *t/r* и друго, што је још важније, сачуван вокалски део дифтонга у основном слогу придевског деривата *teutānos*. Тако је недвосмислено утврђено да се овај старији облик од *τύραννος* не сме сматрати чистом рекон-

струкцијом или пуком претпоставком: *teutānos* је и у погледу радикалног дела исто као и у погледу суфиксалног елемента потпуно индоевропска творевина, иако Ed. Norden нагиње доиндоевропском пореклу. За индоевропско порекло говоре апофонске чињенице сасвим убедљиво: насупрот античким члановима ове лексичке групе *Teuta*, *Teutāna*, *Τευτάνης*, *Τεύταρος*, *Τευταράτης*, *Τεύταρος*, *Teutanes*, *Teutates*, *Τευτίαπλος*, *Teutmeitis*, *Teutoburgium*, *Teutones* *Ἐτευδάνιος*, *Ἄτευδανός* са вокализмом *eu*, стоји на другој страни балтско *tauta* са вокализмом *ou*. Исту апофонију сусрећемо у словенским дериватима *tužďь čužďь štužďь stužďь*, који се и поред звучног другог дентала не могу сматрати дериватима на основу туђице *þiuda* из готског, у коме налазимо и дериват *þiudans* (од старијег *teutānos*). Мада је R. Trautmann (Baltisch-slav. W.-buch 315) напустио своје раније гледиште (Altpreuß. Sprachdenkm. 446), које је задржао и после супротног учења A. Meillet-a (Etudes sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux Slave 175), да је идиоглотско словенско *tjudjъ* место очекиваног *tjutjъ* резултат интерне дисимилације безвучног денталског реда, ипак сматрамо да се због изосталог прелаза *u/i* у *tudj* овде не може радити о позајмици из готског језика. И поред Vondrákova позивања (Vergl. Slav. Gram. 124) на још једну тобожњу словенску туђицу готског порекла, у којој треба да се сачувало дуго *u* тј. ст. сл. *bljudo bljudъ* „здела“ за чији се оригинал обично сматра готско *biuds* „сто“, не можемо словенски придев *tudj* сматрати дериватом готског *þiuda* „народ“. Не можемо ни стога што се дисимилација безвучних дентала не мора претпоставити код ове речи тек за општесловенски период, како је то мислио R. Trautmann, јер је документована у негрчким старобалканским корадикалним дериватима *Ἐτευδάνιος* и *Ἄτευδανός*. Исти звучни други дентал видимо и у деривату *Τευδάρεως* поред *Τεύταρος* као и у Хесихијеву *Τυδᾶν*. Ти примери показују да је R. Trautmann био на добром путу јер је његова претпостављена дисимилација документована много пре словенских деривата. Очувано је с разлогом дуго *u* у оригиналним словенским творевинама, а не туђицама *bljudo bljudъ* које идентификујемо са догрчком позајмицом из неког индоевропског говора на античком Балкану: *πυδρία* „посуда за хлеб“ од старијег *bheudh-ro* са карактеристичном алтернацијом *n/r* због добро познате групе *bhudhno-* *πυδρία*, лат. *fundus* итд. Слов. *bljudъ* треба стога изводити од старијег *bheudho-* и то тим пре што истој идиоглотској лексичкој групи припада јужнослов. *badanj* (база *bhudh-*) „каца, шупља клада“. Како је познато ова лексичка група *bheudh-*, истоветна је са лексичком групом *dheup(b)bh-*, иако се сви њени чланови не придржавају de Saussure-ова правила о истоветној артикулацији аспиратског почетног и

завршног консонанта у неком „корену“ боље речено лексичком минимуму. Разуме се да и у овом случају етимолошки приручници не узимају у обзир сав материјал класичног речника, па ћемо стога другом приликом поклонити више пажње овим коренским дублетама и њиховим многобројним члановима алоглотског порекла у класичним језицима као што су већ поменуте туђице $\sigma\upsilon\beta\eta$, $\sigma\epsilon\upsilon\tau\alpha$, $\sigma\epsilon\beta\iota\varsigma$, $\tau\upsilon\beta\eta\nu$ поред $\beta\acute{\upsilon}\delta\omicron\varsigma$, $\beta/\pi\upsilon\tau\acute{\iota}\nu\eta$, $\sigma\acute{\iota}\rho\nu\omicron\nu$ „ $\tau\eta\nu$ $\gamma\eta\nu$ “ итд.

Словенске варијанте *tužď* *čuzď* *štužď* *stužď* не задавају дакле никаквих тешкоћа због завршног звучног дентала. Али задавају очигледне тешкоће због иницијалског шаренила које је А. Meillet покушао да објасни доста компликованим процесима дисимилације и диференцијације јота. Како је међутим за његово схватање важна и семантичка страна, која показује еволуцију од појма „народни“ према појму „туђи“, служи му и тај моменат као доказ више за готско порекло. Да тај доказ вреди врло мало или нимало, показао је V. Vondrák цитирајући словеначко *ljudski* у значењу „туђи“. Тој семантичкој паралели новијег датума треба додати и једну класичну: грчко $\delta\upsilon\nu\epsilon\omicron\varsigma$ „стран, туђ“ несумњиво је дериват од именице $\epsilon\delta\nu\omicron\varsigma$ „народ“ како је то показао E. Fraenkel (Гномон 22, 238). Истог је мишљења, иако са знаком питања и P. Chantraine у својим етимолошким белешкама у Bailly-евом Речнику. Али чему наводити А. Meillet-у семантичке паралеле из других лексичких група, кад и у групи *teuta/touta* имамо документовану потпуно исту семантичку еволуцију: литванско *tautà* „земља, народ“ означава и „немачку туђину“, а у летском имамо значења *tàuta* „Volk; Fremde, fremdes Gebiet, fremdes Dorf“, *tàutas* „aus fremdem Gebiet kommender Freier“ (v. R. Trautmann, Balt.-Slav. W.-buch 315). У индоевропској великој задружној породици, која се управо код словенских племена и њихових најближих балтских рођака најбоље и најдуже одржала сматрало се природно страним и туђим све оно што припада племену и насељу, а не самој задрузи, дому и породици. Латински израз *publico carere* значи „остати дома“ и јасно показује супротност између *domus domesticus* с једне стране и *populus publicus* с друге стране.

Наше схватање о идиоглотском пореклу придева *tudj* и његових словенских варијаната наилази према томе само на још једну сметњу. То је иницијалско шаренило, условљено апофонијом основног дифтонга *eu/ou*. Облик *tudj* (од старијег *toudios*) насупрот *čuzď* и *štužď* (од старијег *steudios* са *s* mobile) као и *stužď* (од старијег *stoudios*) потврђује оно исто што каже литванско *tauta*: несумњиво постојање апофонских варијаната *teuta/touta* односно *teuda/touda*. Сувишна је стога претпоставка А. Meillet-а о дисимилаторском губитку јота, док се за облик *čuzď* (од старијег *qeudios*)

може рачунати са дисимилацијом денталског реда: *t-d* према *q-d* (исп. *Knin* од старијег *Tnin* и нашу туђицу грчког порекла *katarka* према *κατάρτιος*). Ипак код облика *čuzď* није без разлога комбинација са именицом *čudinь* поред *študь študinь študovinь* итд. „див“, будући да је у овом случају због специфичног значења вероватан утицај народске паретимологије, која је пошла од именице *čudo* и њених деривата. Макар да при овом комбиновању не прихватамо гледиште А. Meillet-а и V. Vondrák-а (Vergl. Slav. Gramm. 124) који у овим дериватима виде готско *biuda* од старијег *teuto-* са значењем „германски народ, див“, са простог разлога што поуздано словенски назив тог народа *Nemici* нимало не потврђује то нарочито респектовање германске расе, ипак смо мишљења да претпостављени основни облик *s-teudo* поред *toudio*, од којег је постао придев *tudj* без оног *s mobile*, може да објасни све варијанте оригиналног словенског придева.

Али је потребно управо због тога особеног словенског иницијала као и због целокупне ове лексичке групе, потражити такве етимолошке везе које правдају и оно *s mobile*. Пошто смо утврдили на основу апофоније индоевропско порекло израза *teuta/touta*, „народ, земља“ и пошто смо нашли код ове исте лексичке групе варијанте са звучним другим денталом, као *Τεύδαρος* поред *Τεύταρος* и *Ἐτευδάντιος* *Ἰτευδάντιος* (епитетон Аполона у Македонији) насупрот илирском *Teutānā*, дужни смо да нађемо паралеле и за *s mobile* у словенским корадикалима. Пре тога потребно је узгред поменути да семантичке варијанте „народ, земља“ сусрећемо и у грчком *δαίμος* „Volk, Gebiet, Gau“ (в. J. В. Hofmann, Etym. W.-buch des Griech. 57), па се стога не треба чудити што је и код групе *teutā* јавља иста семантичка еволуција (исп. умбр. *totam* „civitatem“). Сличан процес налазимо и у нашој речи *оштина*.

Индоевропски друштвено-политички термин *teuta* по свим знацима прави утисак именице образоване помоћу суфиксалног елемента *-to*. Тип оваквих именица сматра се „fort archaïque“ како каже P. Chantraine (Formation 300), који с правом истиче да је вокализам *o* у таквим образовањима обичнији него вокализам *e* (исп. *εἰρητή*, *ἔρετος* поред *βιοτή*, *βιότης*). То би значило да је балтско *tautā* (од старијег *touta*) имало дубљу старину него више документовано *teuta*. Без обзира на то сама структура речи остаје потпуно јасна и недвосмислена. Потребно је само утврдити лексички минимум (*s)teu-* и то у таквим значењима и дериватима са блиском и конкретном садржином односно са очигледном метафором. Како лат. *plebs* и *plebes* (у погледу завршетка исп. *pubes* „за оружје дорасла момчад, пук“) стоји у очигледној етимолошкој вези са грч. *πληθος* *πληθός* „пучина, на-

родна маса“, то је најприродније и у термину (*s*)*teutā/toudā* тражити исту семантичку језгру обиља и масовности, да се послужимо савременим речником. Одмах нам се намећу следећи корадикали: литван. *tūlas* „много“, грч. *τύλος* „renfle-ment, grosseur, pénis“, лат. *Tutunus Tutinus* „божанство пријатске природе“, *tutululus* (од *tutelos*) „appellatus ab eo quod matres familias crines conuolutos ad uerticem capitis habent“ (Varro, LL 7, 44). Док је *tutululus* вероватно деминутив од редуковане базе *tutos*, дотле се код очигледно архаичког имена *Tutunus* односно *Tutinus* може рачунати са нормалном базом *teuto* или *touto* „набрекла маса“. Потпуно паралелу слов. придеву *tudj* без *s mobile* и слов. *štuzďb* (од старијег *stoudio*) са *s mobile* пружају нам корадикалне германске дублете (*s*)*teuro* „бик“, којима припада и нем. *Steiss, Steuss* (од *steudo*) „набрекла маса меса, rodex“. Овај последњи германски примерак раширене лексичке групе (*s*)*teu-* потпуно се поклапа са словенским примерцима који показују *s mobile* и звучни други дентал. У етимолошким приручницима обично се конфундирају две потпуно разне лексичке групе (*s*)*teu-* „дебљати, набрекнути, постати компактан“ и *stha-u-* „стајати укочен“, које немају никакве међусобне везе јер чланови ове последње групе имају стално *s* и у староиндиском аспирантској *tepiis* условљену гутуралском или ларингалском приредом идућег шва.

Н. Трубецкој показао је да образовања са суфиксалним елементима *-i(n)r* (исп. *πλατύς*, *planus*, *Flur*) припадају најстаријој групи индоевропских образовања јер се јављају и у неиндоевропским говорима североисточног Кавказа. Стога смо без страха нашој групи (*s*)*teu-* придружили и герм. (*s*)*teuro-* (исп. *donum*, *δώρον*, *δωρίνη*, *dat*, *dan*, *dar*). Са апофонских разлога грч. *ταῦρος* исто као и лат. *taurus* не могу стога припадати директно наслеђеном идиоглотском речнику и морају се сматрати позајмицама из неког медитеранског индоевропског говора, будући да стоје у правилном апофонском односу са герм. (*s*)*teuro*, тј. *ταῦρος* и *taurus* изводимо од докласичног *touros*, које се поклапа са балтско-словенским корадикалима.

Овде смо морали због важности друштвено-политичког термина *teuta/touta* и *steuda/touda* (документовано у словенским придевима) да се мало више позабавимо само неким члановима лексичке групе *steu-*. Стога додајемо узгред и лет. *stute stuta* „стуб за подупирање“ и италско *tudos tuder* „дебели колац“ као и герм. *studo-* „id.“, а по свој прилици овамо иде напред наведена Хесихијева глоса *Τυδᾶν κολῶναν*, јер се у њој ради о култском ступу за који су везивани коњи Кастора и Полукса. Овај смо избор учинили само зато да покажемо да слов. корадикали са *s mobile* и са звучним другим денталом нису усамљени.

Међутим, и у самим словенским дијалектима придеви *tudj* и *štužď* имају својих сродника, али у вишем стадију семантичке еволуције. То су *čud* (од старијег *teudoj/i*), *čutati* и *čuteti* (од старијег *teuto*). О њима ћемо говорити другом приликом. Тако названи коренски деривати са гутуралом односно лабијалом место нормалног дентала могу се као и у другим случајевима сматрати резултатом дисимилације денталног реда. Првобитно *teut/d-* могло је са чисто формалне стране дати варијанте *peut-* и *qeut-* односно *teuq-* и *teup-*. Оне су доиста и потврђене како нас обавештавају етимолошки приручници (на пр. лат. *pudet, stupet, studet*).

Ова подужа дијалектна разлика била је потребна и стога што Ed. Norden и Н. Krahe сумњају у индоевропско порекло индоевропског друштвено-политичког термина *teuta/touta*. Шта више Н. Krahe на основу тог термина, који сматра искључиво западно-европским раздваја Балте од Словена и сматра да за тај термин знају осим Балта само Германи, Келти, Илири и Италици.

Од Италика за овај важан друштвено-политички термин знају само Осци и Умбри док се лат. придев *totus* „целокупан, читав, сав“, према J. Wackernagel-у (в. Ernout—Meillet³, 1232) као дијалекатски облик (исп. *robur* од старијег *reudhos*) може идентификовати са осачким *touto* „civitas“ односно умбриским *tota* „civitatem“. То би значило да је и латински сачувао старију семантичку нијансу и да Fr. Muller (Altital. W.-buch 490) са правом преводи италско *teuta* изразом „Gesamtheit“, иако се према његову схватању лат. *totus* и умбр. *tota* не поклапају сасвим у погледу морфологије. Очигледно се ради о смени између лаке и тешке базе са *šva*. Лаку базу имамо у лат. корадикалима *tuor tutus tutella tutor* итд., коју Ernout Meillet (1248) и поред семантичке подвојености вежу са вед. *taviti* „il est fort“, *taváh* „fort“, *tuvi-* „fortement“, авест. *tava* „j'ai la puissance de“, вед. *távisi* = авест. *távisi* „puissance“, cf. v. pruss. *tulan* „beaucoup“, лит. *túlas* „abondant“. Исто конкретно значење показују и остали балтско-словенски сродници као *preišuo* итд., који истовремено објашњавају и семантичке нијансе за ознаку *pu d e n d a* (исп. *Steiss-Steuss*, τόλος, τάρρος, στῆμα > *struma*, Хесиџијево ζῆτνα „πυγή“ а можда и ζιτάνα „καταπόνονα“ којем одговара лат. вокалска основа *tutanus* и поменуто божанство *Tutunus Tutinus*). Најзад од особите је важности за илирско *Teutāna* и грчке туђице τῆτήνη и τούρηνος да и у осачком имамо дериват од исте основе и са истом употребом друштвено-политичког термина, иако са друкчијим суфиксалним елементом. То је осачки *meddiss túvtiks* „medix tuticus“, како се звао поглавар савеза осачких племена. Име сабинског краља *Titus Tatius* не можемо засад узимати у обзир, јер нам није познато право значење тог имена, иако

би паралелни облици у именима *Tutunus Tutinus Titinus* говорили за етимолошке комбинације у смислу догрчких синонима ζέτνα и ζιτάνα, забележених у Хесихијеву Речнику.

Ови догрчки синоними са истом променом *e/i* коју сусрећемо и у догрчким именима Τεύδαρος Τύτ/δαρεος поред Τίνδαρεος, дозвољавају нам да без резерве прихватимо напред постављену идентификацију догрчког назива владарице који гласи τιτήνη (односно τιτάνα) са илирским *Teutāna* „краљица“. Стога је тешко прихватљиво гледиште P. Chantraine-a (в. Bailly-ев Речник s. Τιτάν) да су термини τίταξ „краљ“ и τιτήνη „краљица“ „probablement méditerranéen“ тј. неиндо-европског порекла. Τιτάξ показује у суфиксу гутурал као што смо то видели и у осачком *túvtiks*, па га је без нарочитих разлога тешко одвојити од старолатинског назива за римске сенаторе, поготово кад је античко тумачење потпуно неуверљиво: „ingentes Titos dicit Romanos senatores aut a Tito Tatío rege Sabinorum, aut certe a membri uirilís magnitudine dicti titi“ (schol. Pers. 1, 20). Римски су граматичари по свој прилици направили конфузију међу хомофоним именицама *Titus* „поглавица“ и *titus* „голуб“ и то стога што се орнитоним исто као и *turtur*, *turturilla*, *turdus* и τρυγών употребљавају и у опсеном смислу.

Промену *e/i* коју претпостављамо у туђицама *Titus*, τίταξ, τιτήνη, Τιτάν, насупротив *Teutāna*, не потврђују само примери као διτύη, δελυία (∞ нем. *Topf*, *taufen*, *tief*), ζιτάν, ζέτνα, *vitulus* ἔταλον ετελον, него и лат. туђице *situla-satura* „лонац, ђувеч“, коју Fr. Muller (Philol. 78, 230) сматра позајмицом из етрурског. Позивање на етрурски извор има ту незгодну страну што за последњих сто година нисмо докучили нити научили ни пуну стотину етрурских речи.

Много је простија комбинација са речником докласичних Пеласта, којима припадају већ наведени примери са карактеристичном „илирском“ променом *e/i*. У том извору налазимо већ поменути *ζετραία* „χύτρη“ са монофтонгизацијом коренског елемента која открива прави извор, говоре илирских Пеласта. И промена *r/l*, коју видимо у варијантама *situla-satura*, може се потврдити примерима из истог извора: ἄκιρος *aquilo* и ὄαρπη ὄαλλα. У варијанти *satura* (од старијег *gheutura* са проведеном монофтонгизацијом насупротив очуваном дифтонгу у фригијанском ζεύραν τὴν πηγὴν) не морамо претпостављати монофтонгизацију у самом илирском оригиналу, него је можемо ставити на конто латинске фонетике као резултат дисимилације према примеру *Agustus* од старијег *Augustus*. Али догрчко ὀάθη (∞ *Steiss Steuss* ζέτνα, ζιτάν, од старијег σαυθα) говорило би за прву могућност, ако је доиста туђица.

Како је код личних имена афективна страна од пресудног значаја, јављају се у таквим случајевима особени

фонетски процеси условљени не само афектом него и ритмом: настају т. зв. облици *lento* и *allegro*, који утичу у првом реду на квантитет вокала, али често и сугласника. Напред смо навели дублете Ποσειδης поред Ποσειδάων. Стога је оправдано да се македонско име богиње Афродите, које гласи Ζεφρήν, због познатих веза између Тирсенаца и Пелазга односно Пеласта, веже не само са етрурском Венером званом *Turan*, него и са грч. τύραννος и то тим пре што је код македонског имена ове богиње, које нам је сачувано преко грчког посредника, врло вероватна паретимолошка веза са именом Ζεφρήν. Да је таква паретимолошка веза не само вероватна него и стварна показује Herwerdenovo схватање (*Lexicon Graecum suppletorium et dialecticum* 626). Иако је голуџица позната као пратилица Афродите Πότνια (в. у регистру *colombes* у Ch. Picard, *Les religions préhelléniques* 312), чији нам је култ познат и из догрчке Додоне у Епиру, ипак морамо бити опрезни у погледу култских орнитонима. На такву нас опрезност упућује и случај са харпијама, које су првобитно биле везане за коња а не за птицу, иако се обе ове врсте животиња јављају у култу мртвих.

Илирско *Teutāna* дало је у погледу коренског дифтонга с једне стране сасвим правилно етрурско *Turan* а с друге стране македонско Ζεφρήν (исп. и трачки назив дугачке жаљине ζεφρά, који је народском етимологијом могао да утиче на вокализам првог слога у имену Ζεφρήν) и, што је нарочито важно, у говору потомака Пеласта у Палестини и друштвено-политички термин *seran*, док је τίταξ, ττήνη, Τίταν *Titus* сачувао првобитни средњи дентал, али је монофтоншко ε у првом слогу променио у јоту. Само пак τύραννος може да се схвати као потпуно правилан рефлекс нулске базе коренског дифтонга *eu* документованог у илирском *Teutāna* и у готском *þiudans* „краљ“ (в. Н. Krahe, *Glotta* XVII 93, који без стварног разлога побија схватање P. Kretschmer-a, *Einkl. in die Gesch. d. griech. Sprache* 118) са експресивном геминатом својственом именицама честе употребе (исп. *Varro*, *Maccus* итд.). Пуни облик *Teutāna*, поред познатијег *Teuta*, сачуван је у једном рукопису Флора (I 21) и Н. Krahe има право кад илирске дублете *Teuta Teutāna* пореди са истоветним македонским дублетама Κύννα Κυννάνη, како се звала жена Филипа II.

Култска употреба друштвено-политичког термина τύραννος, како смо напред видели, довољно је документована у западно-анадолском приморју, на острвима и у самој Атици.

Ова култска употреба као и микенска старост термина τύραννος, *Turan*, *seran* даје нам повода да и у корадикалним именима Τεύταρος, Τευδάριος, Τιβυδαρείς, Τυνδαρίς, Τυτάρεος тражимо конкретно значење „поглавар племена, господар“. Због облика Τευτ/δαρος Τυδάν Τευδάρεως Τυτάρεος без трага

каквог назала, морамо облике са назалним инфиксом сматрати хистерогеним и последицом било миксоглотске фонетике, било неке паретимолошке комбинације (исп. дублете *комедија* и *комендија*). Стога је погрешно и методски неправилно поћи од варијанте $\tau\upsilon\delta\alpha\rho\acute{\iota}\delta\alpha\iota$, како то чини P. Kretschmer (Glotta XIII 111, XIV 303) и тражити у том тобож сложеном имену егејски оригинал грчког превода $\Delta\iota\omega\varsigma$ κοῦροι, ово тим мање што се појам „Söhne“, који је за P. Kretschmer-a меродаван, налази већ у патронимичком суфиксу $-\iota\delta\alpha\iota$. Стога је дакако вероватније у самој основи *teut/daro-* тражити значење које нам је већ документовано у корадикалном деривату *teutano-*. Не може се никако сматрати пуком случајношћу што се управо у оном истом извору из којег потиче именица *teutāna* и име *Teutāna* налазе бројна имена са суфиксалним елементом $-aro-$ (в. Н. Krahe, Lexicon altilyr. Personennamen 146). Овај специфично илирски суфиксални елемент казује да се патронимик Кастора и Полидеука, чији је култ потврђен не само у дорској области, а нарочито у Спарти, него и у „протоиндоевропској“ Егеји (в. осим Kretschmer-a, Glotta XIII 111, XIV 303 и Ch. Picard-a, Les religions préhelléniques 113) може сматрати остатком култског речника догрчких Пеласта. Сем термина *teutāna* и имена *Teutāna* $\tau\epsilon\upsilon\delta\alpha\rho\acute{o}\varsigma$, на илирске Пеласте нас упућују и македонски деривати $\epsilon\tau\epsilon\upsilon\delta\acute{\alpha}\nu\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$ и $\omicron\tau\epsilon\upsilon\delta\alpha\nu\acute{o}\varsigma$ за које не зна Н. Krahe, јер у свом списку (Lexicon altilyr. Personennamen 113) наводи као врло вероватна илирска имена *Teuda*, *Teudicius*, *Teudius*, *Teutames*, *Teutamides* (митски краљ из Ларисе), *Teutamos*, *Teutiaplos*, *Teuticus*, *Teutomus*, *Teutos*, а по свој прилици и *Teuthras* (митски краљ у Мисији, чији догрчки становници стоје у вези са нашим Мисима и Месијом).

Из овог релативно дугачког низа извлачимо *Teutamos* и *Teutamides* и то не само због њихове архаичности, него и због паралелности са именима $\tau(\epsilon)\upsilon\delta\alpha\rho\acute{o}\varsigma$, $\tau\upsilon(\nu)\delta\alpha\rho\acute{\iota}\delta\eta\varsigma$, како је гласио патронимик божанских близанаца, званих „Зевсова деца“. Ови спаситељи на белим коњима, који се зову „заштитници“ ($\acute{\alpha}\nu\alpha\kappa\epsilon$) добили су свој патронимик према основном облику $\tau\epsilon\upsilon\delta\alpha\rho\acute{o}\varsigma$ $\tau\upsilon(\nu)\delta\acute{\alpha}\rho\eta\varsigma$, који је сам дериват а не нека тобожња сложеница од доетрурског божанства индоевропског порекла званог *Tin* *Tinia* и од заступника ове комбинације необјашњеног другог дела сложенице $-\delta\alpha\rho$.

Како се у Ахиловој молитви упућеној Зевсу у Додони, законитом оцу Теударида или Тиндарида јавља освештани ритуални низ речи $\text{Ζεὺ ἄνα Δωδωναίῃ Πελαστικῆ}$ (lectio vulgaris Пеласγικῆ), ми и у политичком термину $\tau(\epsilon)\upsilon\delta\alpha\rho\acute{o}$ можемо наслућивати синоним за корадикално *teutanos* тј. „господар, Господ“ (исп. $\chi\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\varsigma$ и Κύριος). За дубоку старост овог друштвено-политичког термина не говори само промена *n/r*, својствена хетероклитичној групи именица сасвим

архаичног типа, него и апофонија радикалног елемента $\tau\epsilon\upsilon\tau/\tau\upsilon\delta$ - $\alpha\rho\omicron$. Стога није никакво чудо што песник и писац атичке Илијаде, који по нашем схватању не може бити много старији од почетка 6. в. ст. е., као Пелазга спомиње $\Lambda\eta\theta\omicron\iota\omicron$ $\text{Πελασγού Τευταρίδαο}$ (Б 843). За ово „хомерско“ *ius trium nominum* говори и појава имена *Turan* међу етрурским божанствима. Ed. Norden (*Altgermanien* 249), држећи се непоколебиво В. Niebuhr-а, који италске Етрурце доводи из области данашње Баварске а не из Лидије и Мисије, како то данас чини већина лингвиста, историчара и археолога, сматра италске Пелазге „правим фантомом“ и проналаском римских антиквара и граматичара, који су *ad maiorem Romanorum gloriam* копирали и подражавали своје грчке учитеље колико су год више могли. И Р. Kretschmer, слично Ed. Norden-у, променио је свој став и вратио се на В. Niebuhr-а, макар да је, иако непотпуно, истакао „микенску“ старину епирских Венета и Пеласта, после којих ускоро да долазе на Медитеран и остала илирска племена као најближи сродници Венета. Како је међутим према нашим ранијим излагањима етнимон Пеласта документован не само у Епиру и у области Додоне, где је догрчки а не грчки култ божанства званог $\Delta\iota\omicron\varsigma$ односно $\Delta\epsilon\iota\pi\acute{\alpha}\tau\upsilon\rho\omicron\varsigma$, него и у Атици ($\pi\alpha\lambda\alpha\iota\sigma\tau\alpha$) и у области тесалске Ларисе ($\pi\epsilon\upsilon\epsilon\theta\tau\alpha$), то се италски Ἀπενέθται , супротно схватању Ed. Norden-а, морају сматрати аутентичним претставницима докласичних и индоевропских Пеласта на Медитерану. Рекли смо већ напред да нам још није сасвим јасан лингвистички и етнички однос ових Пеласта према Тирсенима и Етрурцима, у чијем језику многи стручњаци с успехом траже и налазе врло значајне индоевропске трагове, који се не односе само на речник и морфологију (н. пр. образовања претерита помоћу гутуралног суфикса), него чак и на грађење фразе са постпозитивном свезом *que*. Стога нам се чини правилан и успешан пут којим је у најновије време кренуо J. Bérard (*Rev. des. ét. anc.* LIV, 1—2, 11). Управо због тих индоевропских црта у етрурском језику долазили су већ раније стручњаци као G. Körte и U. v. Wilamowitz—Moellendorff, до закључка да су се Етрурци морали доселити у Италију већ крајем микенске епохе, а не почетком или током VIII в. како се данас с правом узима. Стога није чудо што и J. Bérard тражи исти излаз из лабиринта италских Етрураца, чији ономастикон показује чудна подударанја са илирским, како је то изложио W. Schulze. Тако и овај Хомеров $\Lambda\eta\theta\omicron\varsigma$ Τευταρίδης Πελασγός везује преко свог патронимика Τευταρίδης Пелазге и Тирсене са Илирима, који су у сваком случају на Медитерану старији од халштатске епохе. Етрурска главна божанства као *Tin-* (∞ слов. *dini* дан), који исто као додонски $\Delta\iota\omicron\varsigma$ и тимфајски $\Delta\epsilon\iota\pi\acute{\alpha}\tau\upsilon\rho\omicron\varsigma$, у погледу суфиксалног еле-

мента одудара од познатијег индоевропског облика *di(ē)-u*, затим *Vortumnus Voltumnus* (∞ време од старијег *vertmen*) „*deus Etruriae princeps*“ и етрурски Меркурије *Turms* (= 'Αδρα-ρῖς код лидијанских Индоевропљана), јасно сведоче да у тај исти круг, обележен индоевропским именима, спада и етрурска Венера звана *Turan* „госпођа“ (исп. 'Αφροδίτη Πόρνια, Емпедоклов израз Κόρις βασίλεια, чији латински превод гласи *Venus Regina*, и култско име богиње плодности које је у Атици гласило просто Βασίλη). Њена догрчка другарица 'Αφροδίτη односно Форδίτη не показује својим именом никакву везу са морском пеном, иако се за ту пену хвата и сам Р. Kretschmer, него се без икаквих стварних и формалних тешкоћа везује за докласичне друштвено-политичке термине *πρότανις β/πρότανις* чије етрурске варијанте гласе *purθ purθne eprθne*. Чини нам се да се и најзагриженији скептик мора мало замислити код оволиких и оваквих случајности.

На крају морамо бар са неколико речи додирнути један друштвено-политички термин чија је важност очигледна за балканологију. То је израз *сѣоѣан сѣоѣаница* који се јавља у свим балканским говорима словенским и несловенским. Обично се изводи од лат. *hospitanus*, које је требало најпре да да *istopanus*, макар да се и рум. *stăpin* мора изводити од старијег *stapanu*. Ја би стога остао код моје етимолошке комбинације, по којој је балканско-латинско *stapanus* резултат дисимилације денталског низа *t-t-n* од старијег *Statānus* документованог у класичном латинском речнику као назив божанства (∞ *Stata Mater*, *Statina Statulinus* „божанства која се брину да деца стоје усправно“).

Таква дисимилација и промена дентала у лабијал потврђена је не само у миксоглотојској фонетици (исп. наше *шѣенадле* од нем. *Stecknadel*), него и у идиоглотојској (исп. нем. *finster* насупрот *Dunst* и лат. *tenebrae*). Како се израз *statānus* јавља и као атрибут вина, које је одлежало и одстајало, дакле ван култског речника, балкански друштвено-политички термин *сѣоѣан* могао се јавити у говору сточара, који се и иначе одликује многим романизмима. У том говору је *statānus-stapanus* означавао поглавара сточара који остаје у стану да као стручњак и господар стоке прерађује млеко док млађи чобани одлазе из сточарског стана на пашу за стоком.

Међутим, могућа је и друга етимолошка комбинација која балканско *stapanus* исто тако изводи од *statānus*, али са том разликом да тај назив припада неком долатинском балканском говору. Другим речима старо-балканско *statānus* и његове новобалканске варијанте могу се без икаквих тешкоћа схватити као најближи корадикал илирског *teutāna* и македонског Аполона званог 'Ετευδάνιστος 'Οτευδανός. Ово тим пре што се тај Аполон зове и *Tadenus* Ταδηνός тј. Та-

δᾶνός. Тако би *statānus* (од старијег *stautānus* путем илирске монофтонгизације основног дифтонга) показивао исти вокализам као келтско *tauta* и слов. *tudj* (од старијег *toudies*) и исто *s* mobile као словенски корадикали *štuždъ* (од старијег *staudios*) и *stuždъ* (од старијег *stoudios*).

Сада ми се чини да је обзиром на лингвистичку географију вероватнија ова друга етимолошка комбинација по којој би наши *сшојани* и наше *сшојанице* били директни наследници и најближи сродници докласичне групе *Titus*, τίταξ, τίτηνη, Τίταν, τῦραννος, *Turan*, *Teutāna*, Τευδάρες. Патолошко скраћење докласичног друштвено-политичког термина *teutānos* односно *teudaros*, које се види у лат. туђици *Titus*, сасвим је обична појава код речи честе употребе (исп. *Frisco* од нормалног *Francisco* и франц. *sire* од *seniorem*). Исто тако скраћивање наслућујемо у атицистичком *διατός* од старијег нормалног *διατητός* „ὁ μὴ κατὰ κληρὸν δικαστής“, будући да оно показује исту синкопу као *Frisco*. Хеленистичко *διατός* „судија“ дало је сасвим правилно вулгарно латинско *zētū* (исп. *zeta* од старијег *diāita*, које већ код Плаута показује семантичку нијансу „стан“), а од тог грчко-латинског друштвено-политичког термина дошло се директно, без икаквих тешкоћа и странпутица до арбанаског култског и друштвеног термина *zot* „господар, Господ“ дакле са истом семантичком еволуцијом коју показују старобалкански термини *teutānos teudaros* „краљ, господар, Господ“. Са овом последњом семантичком нијансом морамо рачунати због патронимика *Τι/υ(ν)δαρίδα* „деца Господа Зевса — Διὸς υἱοῦροι“.

Београд.

М. Будимир.

SUMMARIUM

M. Budimir: PARTICULAE PELASTICAE

Vocabula classica alloglotta *Titus* τίταξ τίτηνη Τίταν Τευδάρες Τι/υ(ν)δαρίδα ad illyr. adiectiva *teudanos* (cf. Apollo Ἐρευδάνιακος vel Ὀρευδανός) et *teutāna* „regina“ referuntur quia pro diphthongo monophthongum atque mutationem *e/i* exhibent. Eiusdem originis τῦραννος, tusca Venus *Turan*, maced. Ἀφροδίτη Ζεφρήν (cf. Πότνια, Κύρις βασιλεῖα, Venus Regina, Βασίλη) et philist. *seran* „dominus“ esse videntur, ut exemplaria phonetica *meridies* (ex antiquiore *medidies*) et *custorem* (ex antiquiore *custodem*) monent. Oscum *meddis tuvtiks* sane ad basim *teut-* referri potest, sed lituan. *tauta* procul dubio basim *tou-* et originem indoeuropaeam confirmat. Corradicalia slavica idioglotta *tudj* (*toudios*) et *štuždъ* (*staudios*) *s* mobile quod dicunt et mutationem *eu/ou*, phoneticae indoeuropaeae propriam, exhibent. Qua de causa tota familia lexico Pelastico attribuitur.